

kadın nasıl bir varlık? otonomlaşmak isterken köleleşmek

MUSTAFA TEKİN

Doç. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Kadın konusu modern zamanlarda çok boyutlu tartışmaların odağına oturmuştur. Öyle ki her dönemde kadınların sosyal hayatın içerisindeki ilişkilerde yer alma biçimleri ve içeriği, yeni realiteleri gündeme taşımakta ve alışlagelen geleneksel kalıpları tartışmaya açarak değiştirmeye zorlamaktadır. Bu açıdan bakıldığında, birbirinden farklı eğilimlerin kadına dair ideal yaklaşımları önemli olmakla birlikte, yaşanan gelişmelerin analiz edilmesi öncelik taşımaktadır. Bu makalede biz, kadın konusuna yaklaşımlarda temel perspektifle ilgili bazı sorular etrafında bir tartışma yapmak istiyoruz.

Problem:

Hiç şüphesiz cinsiyet ayrışmasının iki tarafını oluşturan kadın ve erkek, tarihin her döneminde farklı perspektifler, felsefi içerikler ve sorunlarla bir şekilde gündemi işgal etmişlerdir. Bunlardan bir kısmı benzer içerikler taşımakla birlikte, diğer kısmı değişen sosyal formlara paralel olarak farklılaşmışlardır. Bugün feminizmden kadın erkek eşitliğine; kadınların kamusal hayata katılımlarından ailelerde dönüşen kadın ve erkek rollerine kadar bir dizi sorun,

dinle bağlantılı olarak tartışılmaya devam etmektedir. Fakat bu tartışmaların temelden ve felsefelerden yoksun olduğu dikkatimizi çeken ilk husustur. Bu durum, modern zamanlarda kadını yeni ideolojiler içinde belirlenen yere konumlandırma anlayışının bir sonucu olarak ortaya çıkıyor görünmektedir. Dolayısıyla kadın ve erkek konusunun analizinde, öncelikle yaklaşımın içinde gerçekleştiği paradigmal çerçevenin ve felsefenin ortaya konması gerekmektedir. Biz burada analizimize temel teşkil edecek birkaç soru ortaya koymak istiyoruz. Her şeyden önce, İslam ve farklı ideolojilerin insan felsefesi nedir? Bunun tartışılması gerekmektedir. Ardından bu insan felsefesi içinde kadın ve erkek nerede durmaktadır? Kadın ve erkek rolleri neye göre belirlenmektedir? Böyle bir zemin üzerinde şekillenen kadın erkek ilişkilerinin insan ve toplum gerçeğiyle uyum düzeyi nedir? Sadece “kadın” ya da “erkek” konusunu ele almanın hangi zihniyet veya perspektifle ilgili vardır? Erkek ve kadın ilişkisine dair modern zamanlardaki konumlandırmanın katkı ve zaafiyetleri nelerdir? Yaşanan sorunlar hangi sebeplere dayanmaktadır? Sıralamaya çalıştığımız sorulardan yola çıkarak, kadın ve erkek konusunun referanslara atıp yapmaksızın ele alınması bu makalenin temel problemini oluşturmaktadır.

Ortaçağ Hıristiyanlığına karşı kendisini konumlandıran modern dönemin en önemli özelliklerinden birisi zihniyet dönüşümü ise, bir diğeri pagan bir kültüre yaslanarak kendisini inşa çalışmasıdır.

Bugün “kadın” içerikli konuşma ve yazılarda, kalıp cümleler ve yargılar birer tahlil aracı olarak kullanılmaya devam etmektedirler. Bu kalıp yargılar modernleşme sürecini dinle bir tezat ilişkisi içinde ele almakta ve kadının özgürleşmesi çabalarıyla eşitlemektedir. Böylece din, kadın hakları ve özgürlüğü alanını daraltan bir fenomen olarak tanımlanmaktadır. Ancak tüm bu yargıların, diğerleriyle birlikte tartışılması ve analiz edilmesine ihtiyaç bulunmaktadır. Her şeyden önce yazınlarda geçen “erkek egemen toplum”, “ataerkillik” gibi kavramların içerikleri ve hangi toplumsal tekabülîyetleri taşıdığını incelemek gerektiği gibi, ana tanrıçadan baba tanrıçaya geçildiği şeklindeki kurgular da bir araştırmaya ihtiyaç

duymaktadır. Nitekim bu iddiaya göre, binlerce yıl boyunca Ana Tanrıça, tapınılan tek nesne olmuşken, daha sonra erkekleri temsil eden heykelcikler görülmeye başlanmıştır.¹ Biz bu yazıda kalıp yargıları da sorgulayarak yol almaya çalışacağız. Bunu İslam ve Batı düşünceleri arasında bir karşılaştırma ile yapmak istiyoruz. Şüphesiz Batı düşüncesi ifadesi, kendi içerisinde bir çeşitlilik taşımaktadır. Bu açıdan biz özeld “feminizm”i merkeze alarak Batı düşüncesinin kadına yaklaşımını irdelemeye çalışacağız.

“İnsan” Felsefeleri:

Hiç şüphesiz kadını konumlandırmada genel insan anlayışları önemli doneler sunacak bir paydayı oluşturmaktadır. Batı düşüncesinde modern zamanlarda insan konusunda öne çıkan en önemli yaklaşımlar onu kendi başına bir varlık olarak görmekten ziyade, biyolojik bir örgenliğe indirgemişlerdir. Nitekim “İnsan konuşan hayvandır.” ya da “İnsan âlet yapan hayvandır.” türünden tanımlamalar bir insan varlığından bahsetseler bile, son kertede onu hayvan olarak tanımlamaktadır. Bu, insana salt maddî boyuttan bakışın bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadırlar. Dolayısıyla Batı’da insanın maddî dünyası, ihtiyaçları, hazları için imkanlar son derece geniş tutulurken bütünlük parçalanmaktadır.

Batı tarihini en genel anlamda üç farklı döneme ayırarak okumak mümkündür. İlki, Hıristiyanlık öncesi Roma’da doruğuna ulaşan pagan Batı; ikincisi, skolastik bir anlayışa varan Hıristiyanlıkla karakterize edilen dönem ve ardından Rönesans ve Reform ile başlayıp Aydınlanma ile devam edip bugüne gelen üçüncü dönem: Hıristiyanlık mevcut teolojik formunu Hz. İsa’dan hemen sonra, Pavlus’un Hıristiyanlığı Roma İmparatorluğu’nun paradigması içinde yeniden inşası² ile kazanmıştır. Bu açıdan değerlendirildiğinde, her üç dönemi de “Tanrı-insan ilişkisinin problemleri olduğu” ortak noktasında birleştirebiliriz. Hıristiyanlık öncesi pagan dünyasında mitolojilere yansıdığı üzere, Tanrı insan ilişkisi bir antagonizma üzerine oturmaktaydı. Zeus-Promete mitinin de açıkça ifade ettiği gibi, insan mutluluğunu kısıtlayan bir Tanrı anlayışı hakimdi. Bunun toplumsal düzeye yansımaları ise, insanlar arası ilişkiyi çatışmacı bir düzlemde ele almaktı. Öte yandan paganizmin bir gereği olarak insan hayatı ve kişiliği fonksiyonel halle ge(tiri)lmış tanrılar ile de parçalamaktaydı; aşk tanrısı, savaş tanrısı vb.

Hıristiyan Orta Çağ'da din adamlarının teokratik yönetimi, topluma Tanrı adına bir zulmü beraberinde getirmiştir. Cadı avlarından afazozlara kadar "Tanrı" adına yapılanlar önemli bir yekün oluşturmuştu. Bir başka deyişle, din adamları imtiyazlı sınıflar olarak Tanrı adına yetki kullanmaktaydı. Rönesans ve Reform'dan itibaren ise Tanrı, giderek dünyayı terke zorlandı ve insan Onun yerine ikame olmaya başladı. Hıristiyanlığın teolojisinde yer alan "asli günah (orijinal sin)" bilhassa Katolik versiyonda kurtuluşu tamamıyla Tanrı'nın inayetine bağlamaktaydı. İna-yet ise, pratikte din adamlarının keyfine kalıyordu. Protestan yorum, kurtuluşu dünyevî başarıya bağla-makla bir açılım yaptıysa da nihai anlamda bugün Tanrı ile insan arasında ontolojik hiyerarşinin bozul-duğu bir gerçektir. Batı tarihi genel olarak gözden geçirilecek olursa, insanın günah yüklü varlıkla tan-rılık arasında gidip gelen bir sarkaç içerisinde tanımlan-dığı anlaşılmaktadır. Aydınlanma düşüncesinin insanı ise, Tanrı'ya ihtiyaç duymadan kendi enstrü-manlarıyla dünyayı inşa eden bir varlık olarak orta-ya çıkmaktadır. Nietzsche'nin, Hıristiyanlığı, ger-çekliğe ölesiye düşmanlık besleme biçimi olarak tanımlaması,³ Batı dünyasının din de dahil olmak üze-re kendisini yaslayacağı bir merkezinin olmaması anlamına gelmektedir.

İslam'ın insan anlayışında bahsedilmesi gereken en önemli şey, Allah insan ilişkisinin mahiyetidir. Her şeyi yaratan varlık olarak Allah ile insanın varlıkları, mahiyet itibarıyla farklıdır. Varlık hiyerarşisi Allah'tan (CC) insana doğru bir sıra izler. Her şey Allah merkezli olarak anlam bulmaktadır.

İnsanoğlunun önünde bekleyen halihazırdaki tehli-ke, tanrılaşma ile Tanrı'yu bir imkan olarak görme perspektifinin berhava edilişidir. Nitekim Kur'an-ı Kerim sıklıkla, Firavun ve Nemrud gibi şahıslar üze-rinden tanrılaşma eğilimlerini negatif bir dille anlat-maktadır. İnsan sahip olduğu güç ile (ki bu para, iktidar vb. birçok şeyi kapsar) kendinde bir güç veh-mederek Tanrı yerine ikame olmaya çalışabilmektedir. Geçmiş ve bugün bunun sayısız örnekleriyle do-ludur. İşte tam da bu noktada Allah, insana konumu-nu hatırlatır ve onun fani olduğunu özellikle vurgu-lar. Dolayısıyla nasıl bir güce sahip olunursa olun-sun, insana ölüm haddini bildirmektedir. Fakat bu, insanın önemsiz olduğu anlamına gelmez. Tam tersi-ne Allah Kur'an'da insanı "emanet"⁴ kabul edecek

bir muhatap olarak görür. Allah, melekleri ve top-lumdaki seçkin insanları vasıtasıyla insanı vahye muhatap kılmaktadır. Kur'an-ı Kerim sıklıkla "hik-met" kelimesinin altını çizmekte ve birçok peygam-bere kitaptan sonra hikmeti verdiklerini belirtmekte-dir. Hikmet, doğru bir epistemolojik temelde inşa edilen insani üretimler olarak tanımlanabilir. Fakat konumuzla bağlantılı bir anlamını burada ifade et-meliyiz. "Hikmet; kişinin Allah'a benzemeye çalış-masıdır."⁵ İfade ilk bakışta belki tanrılaşmak gibi görünmekle birlikte, gerçekte insanın Tanrı'nın mü-kemmelliğini elde etmek için uğraşı ve çabası an-la-mını içermektedir. Buna göre insan, varlık âlemin-deki hiyerarşik düzeyde yerini bilerek kendisini her anlamda olgunlaştırma çabası içinde olacak ve bunu hayatı boyunca yapacaktır. Hatta Tanrı mükemmelli-gine ulaşamayacağını bilerek. İnsanoğlu, bu seyrü seferinde (hayatı boyunca hiç bitmeyecektir) Allah'ı hep kendisinin yanında hissedecektir. İslam'ın Al-lah'ı, kıskanç, sadece belli bir etnisiteye, cinsiyete imtiyaz tanıyan bir varlık değildir.

Her şeyden önce belirtilmelidir ki feminizm, Batı'da haklı bir tepkiyi ifade etmektedir. Ancak kadın ile erkeği antagonizmik bir çerçeve içerisinde konumlandırması, son kertede kadın ile erkeği iki unsur olarak "insan" ortak paydası altında birleştirememektedir. Kanaatimizce asıl sorun da buradadır.

Burada önemle dikkat çekilmesi gereken bir konuya gelelim. Vahiy, insan kaynaklı olmayan bir bilgidir. Bu bilgi, Allah kaynaklı olduğu için doğru olduğu iddiasındadır. Dolayısıyla insana, tabiata, Allah'a ve diğer varlıklara dair verilen bilgiler ve özellikler bu çerçevede değerlendirilmelidir. Allah ile insan ara-sındaki ilişki, yaratan yaratılan ilişkisidir. Dolayısıyla Kur'an-ı Kerim'in "fitrat" dediği özelliklerin, Allah'ın insanın içerisine yerleştirdiği kodlar olduğunu bilmekteyiz. İnsan ancak fitrata (içgüdü değil) göre davrandığı zaman kendi kodlarına uygun bir davranış göstermiş olacaktır. Vahiy burada insana bir reh-ber olacak; anlam ve içerikleri sağlayacak; insanın diğer insanla, tabiatla, toplumla ve diğer varlıklarla ilişkilerinin hep bu bilgi çerçevesi içinde kurulmasını sağlayacaktır.

Kadın İnsanın Neresinde Durur?

“İnsan” dediğimiz zaman cinsiyetten bağımsız bir kavramdan bahsediyoruz demektir. Yani insan kavramı, herhangi bir cinsiyet iması taşımaz. Ancak modern zamanlarda insanlığın cinsiyet yüklü bir imaj iddiası dillendirildi. Batı’da Orta Çağ’da Adem ve Havva üzerinden dile getirilen soru; “Tanrı imajında kim yaratıldı?” üzerine idi. Bu soruya kilise babaları erkeğin her şeyi belirlediğini ve kadının da hizmet edeceğini söyleyerek; dolayısıyla erkeğe yığınak yaparak cevap verdiler.⁶ Bunun dışında kadın,

Zira feminizmin bugün geldiği noktada, kadını erkekten bağımsızlaştırma ya da erkek ile kadın dünyasını birbirinden ayırma söz konusu olmaya başlamıştır. Bu da erkek ile kadını birbirini tamamlayan iki farklı cinsiyetteki insan olarak görme yerine, otonom bir varlık haline dönüştürmektedir.

şeytanlıktan hayvanlığa kadar uzanan geniş bir negatif tayf içerisinde konumlandırılmıştır.⁷ Feminist yazının önemli isimlerinden Simone De Beauvoir, insanlığın ilerlemesi için ilk adımın kadınların erkekler tarafından köleleştirilmesi olduğunu söylerken⁸ aynı şeye vurgu yapar. De Beauvoir, insan kavramını cinsiyetçi bakış açısından daha da açar: “İnsanlık erkektir ve erkek kadını kendisine göre tanımlar. O otonom bir varlık olarak sayılamaz. Kadın, erkeğe referansla tanımlanır ve farklılaştırılır; kendisine referansla değil. Erkek öznedir, erkek mutlak, kadın ise ötekidir.”⁹

Modern zamanların doğası, bizzat farklı tikelliklerin yeniden tartışılmaya başlamasına zemin hazırlamıştır. Modern Çağ, Rönesans, Reform ve Aydınlanma gibi süreçler içerisinde giderek tarihteki yerini almıştır. Ortaçağ Hıristiyanlığına karşı kendisini konumlandıran modern dönemin en önemli özelliklerinden birisi zihniyet dönüşümü ise, bir diğeri pagan bir kültüre yaslanarak kendisini inşaya çalışmasıdır. Hiç şüphesiz modernlik Ortaçağ Hıristiyanlığının içinden çıkan bir durum olması itibarıyla kopuşa değil, sürekliliğe işaret etmektedir. Bir başka deyişle, Ortaçağ’da modern olana doğru dönüşüm, bir süreklilik ve dönüşüm düzeyinde gerçekleşmiştir. Tabii ki

buna eşlik eden merkantilist ve kapitalist bir süreç de yavaş yavaş gelişmiştir. Nasıl ki demokrasi, insan hakları vb. kavramlar yeni oluşan sosyal düzen içerisinde itibarlıların, burjuvazinin mülk ve haklarını garantiye almak gibi saiklerle başlamışsa, feminizm tartışmaları da kadını ucuz işgücünün içine çekmek çabaları sonucunda yükselmiştir. İşin doğrusu, kadının “ev” ve “koca”sına bağlılığı, kapitalizmin kendi geleceği açısından riske edemeyeceği bir durumdu aynı zamanda. Fakat bu, kadınla ilgili tartışma ve gelişmelerin kapitalizmin yönelimleriyle örtüştüğü anlamına gelmez. Bugüne gelinceye kadar, belki ilk başladığından farklı yerlere doğru gelişmeler göstermiştir. Bu, biraz da iş, aile, ekonomi, sosyal hayat, tüketim gibi alanlardaki dönüşüme de bağlı olarak çeşitlenmiştir.

Batı düşüncesi, tarihinde, bütüncüllük konusunda sorunlu olmuştur. Bu, biraz da modern pagan düşüncenin etkisinden kaynaklanmaktadır. Burjuvazi/proleterya, ruh/beden, madde/mana gibi erkek/kadın da bu dikotomilerden birisidir. Söz gelimi; sendika hareketi ilk defa Batı’da başlamıştır. Zaten onun İslam dünyasında oluşması beklenemezdi. Çünkü işçi/işveren ilişkisi İslam dünyasında dikotomik ve çatışmacı bir zihniyet üzerine inşa edilmez. İşçi ve işveren sendikaları bu dikotomik ve çatışmacı ilişkileri yansıtmaktadır. Bu zihniyet dünyası içerisinde kadının ezilmişliği, feminist söylemin ortaya çıkmasını sonuçlamıştır. Her şeyden önce belirtilmelidir ki feminizm, Batı’da haklı bir tepkiyi ifade etmektedir. Ancak kadın ile erkeği antagonizmik bir çerçevede içerisinde konumlandırması, son kertede kadın ile erkeği iki unsur olarak “insan” ortak paydası altında birleştirememektedir. Kanaatimizce asıl sorun da buradadır.

“Kadın insan mıdır?” şeklinde Ortaçağ’dan bakiye sorunun da ötesinde “insan” kavramının içinde tuttuğu yer daha önemli bir soru olarak ortada durmaktadır. Zira feminizmin bugün geldiği noktada, kadını erkekten bağımsızlaştırma ya da erkek ile kadın dünyasını birbirinden ayırma söz konusu olmaya başlamıştır. Bu da erkek ile kadını birbirini tamamlayan iki farklı cinsiyetteki insan olarak görme yerine, otonom bir varlık haline dönüştürmektedir. Dolayısıyla Batı’daki klasik durum tekrarlanmaktadır: Hakikatın her bir parçasının hakikatın bütünü olarak algılanması ve onun yerine ikame edilmesi. Bu anlayışın bir sonucu olarak “kadın”lık ve “erkek”lik bir-

birinin ötekisi olarak ayrı ayrı hakikatlerin inşa edildiği kategoriler olarak görünürler. Daha ileri düzeyde bu kategorileştirme, kendi teolojisini üretecek düzeyde metafizikleşmiştir. Nitekim birçok yerde literatüre “feminist teoloji” ibaresi girmiştir bile. Yine feminizm metot, hakikat ve epistemoloji ile ilişkilendirilmektedir ki modern Batılı bilim ve epistemoloji içinde ete kemiğe bürünen hakikat ve metodun maskulinist tanımına bir meydan okuma üzerine inşa olunmaktaydı.¹⁰ Bu bağlamda feminizm yalnızca gerçekliği bir yaşama yolu değil, fakat kamu hayatı, özgürlük ve farklılığı tecrübe tarzı¹¹ olarak görülmekle kadınlığı otonom bir alan içinde tanımlamaktadır.

Feminizmi ele alan Batılı yazınlarda, erkek ile kadın arasındaki mesafe “fark” (difference) kavramı ile ifade edilmektedir. Bu farklılığın birkaç türlü anlam ifade ettiğini söyleyebiliriz. Kadınla erkek arasındaki fark, ilk olarak biyolojik, psikolojik ya da sosyal sebeplere atfedilmektedir. İkincisi; fark kavramıyla sınıf, ırk, cinsiyet tercihi, yaş vb. arasındaki hiyerarşiye işaret edilmektedir. Üçüncüsü; Derrida’daki anlamıyla ilişkisel ve sabit olmayan linguistik çerçevede içinde femininliği bir yere yerleştirmedir.¹² Kadın ile erkek arasında farkın olduğu, cinsiyetler arası bir çeşitliliği ifade etmesi bağlamında olumlu olarak düşünülebilir. Ancak “fark”ın cinsiyetler arası bir dualiteyi ifade etmesi, âdeta kadını ontolojisi farklı bir varlık konumuna oturtmaktadır.

Tarihsel süreç içerisinde, “insan” kavramını erkeğin absorbe etmesi, feminizmin birinci elden sorun ettiği bir husustur. Bu bağlamda, “kadın olarak farklılıklarını ilan eden kadınların, aslında sadece erkekleri içerdiğini iddia ettikleri insan kategorisine tepki göstermelerinin nedeni, bu kategorinin farklılıkları bastırıyor oluşuydu. Farklılığı dile getirmek özneleşmek demektir.”¹³ Bu tepkiler, realiteler içerisinde bir yere kadar haklı olsa da, aşırı ucu dengeye getirir ve tam tersine diğer uca doğru savrulmaktadırlar.

Feminizm, tarih boyunca kadının ezildiği iddiasındadır. Bu iddiaya göre kadın, bir “cinsiyet” olarak değil, “inferior” (aşağı, ikinci sınıf) görülmüştür. Feministler belki kadını otonomluğa kadar götüren düşüncelerini bu iddialar üzerine inşa etmektedirler. Daha da ötede feministler, biyolojik yapısı ve doğası üzerine inşa edilen “kadın”lığın, erkekler tarafından ikinci mevkiye yerleştirilmesini kabul edilemez

bulurlarken, cinsiyet rollerinin toplumsal olarak inşa edildiği fikrindedirler. Buna göre feministler, farklı kültürel ifadelerle yansıdığı üzere, kadın ve erkeğin farklı cinsiyetler olarak aralarında fark bulunduğu düşüncesini kendi evrensel kabulleri arasında görmektedirler. Bu ise, biyolojik cinsiyet ile toplumsal cinsiyet (Gender), biyolojik farklılık ile kültür arasında mevcut sosyal ilişkilerde yeniden kurulan bir gerilimdir.¹⁴ Tabii toplumsal cinsiyet ya da cinsiyet rollerinin toplumsal olarak yeniden inşa edilmesi, bir anlamda “kadın”lığın yeni baştan yaratılmasıdır ve tam da postmodern bir tavidir. Bu tavır, Dennis Paterson’un, Postmodernizmin kişilik/benlik (self) eleştirisinin de söylediklerini (ontolojik anlamda kişi yoktur, kişi olunur), postmodern feminizm içinde yeniden ifade etmeye götürmektedir: Kadın olarak doğulmaz, kadın olunur.¹⁵

İşte tam da böyle olmuş ve “kadın”lık modern zamanlarda yeniden icat ve inşa edilmeye çalışılmıştır. Şüphesiz feminizm hem dünya hem de Türkiye hesabına katıldığında düzey ve çeşitlilik açısından kendi içerisinde farklılıklar ihtiva etmektedir. Ancak feminizmin giderek farklı bir ontolojik ve epistemolojik düzeyi imlemesi ya da Batı paradigmasının ontolojisi ve epistemolojisi çerçevesinde içerik kazanmasıyla “kadın”lığı icat etmedeki köktenci tavrını göstermektedir. Nihayetinde tüm tarih, felsefe ve teolojinin erkek egemen bir cinsiyetçi bakış açısından yazıldığı iddiasında olan feminizm, “kadını” bir tarih, felsefe ve teoloji okumasına girişmiştir.

Hakikatın her bir parçasının hakikatın bütünü olarak algılanması ve onun yerine ikame edilmesi. Bu anlayışın bir sonucu olarak “kadın”lık ve “erkek”lik birbirinin ötekisi olarak ayrı ayrı hakikatlerin inşa edildiği kategoriler olarak görünürler. Daha ileri düzeyde bu kategorileştirme, kendi teolojisini üretecek düzeyde metafizikleşmiştir. Nitekim birçok yerde literatüre “feminist teoloji” ibaresi girmiştir bile.

Bu anlatımlardan sonra ara başlığımızdaki soruyu tekrar edelim: “Kadın insanın neresinde durur?” Bir kere kadın ve erkeğin bir tezat konsepti içerisinde

oturtulması burada birinci sorundur. Feminizmin, “insan”ı erkekliği absorbe etmiş bir kavram olarak görmesinden dolayı yaptığı itiraz, kadını “insan”lıktan çıkararak farklı bir ontolojik varlık ya da farklı bir tür olarak konumlandırmasını beraberinde getirmiştir.

Peki İslam bakış açısından kadın, “insan” kavramının nersinde durmaktadır? Hemen belirtmek gerekir ki kadın farklı bir cinsiyet olarak yaratılmış olan “insan” türü içerisinde konumlandırılmıştır. Kadın ve erkek iki ayrı cinsiyet kategorisine dahil olmakla birlikte, bu “insan”lık ortak paydasını yok etmediği gibi, kadın ya da erkeğin otonomluğunu getirmez. Bugün İslam ile bağlantılı olarak kadınla ilgili kalıp yargılar sıklıkla dile getirilmektedir. Bu kalıp yargılar bugünden bir okumayla ve modern paradigmalardan geliştirilmektedir. Fakat şunu belirtmemiz gerekmektedir ki özelde kadınla ilgili farklı paradigma ve tezlerin, sosyal, siyasal sonuçlarıyla birlikte değerlendirilmesi daha sağlıklı sonuçlara ulaşmamızı sağlayacaktır.

Feminizmin, “insan”ı erkekliği absorbe etmiş bir kavram olarak görmesinden dolayı yaptığı itiraz, kadını “insan”lıktan çıkararak farklı bir ontolojik varlık ya da farklı bir tür olarak konumlandırmasını beraberinde getirmiştir.

İslam’ın kadınla ilgili atıflarından biri üzerinde özellikle durulmaktadır. Bu, ilk insan Hz. Âdem ve Hz. Havva’nın yaratılması olayıdır. Buna göre Hz. Adem topraktan, Hz. Havva ise Hz. Adem’in kaburga kemiğinden yaratılması tezidir. Diğer kutsal kitaplarda da farklı anlatımlarla yerini bulan bu ifade, genelde tek tanrılı dinlerin, özelde ise İslam’ın kadını ikinci sınıf gördüğü iddiasının temelini yerleştirilmektedir. Fakat burada yapılan yanlış, mevcut paradigmalardan ışığında İslam’a bakmak olarak ortaya çıkmaktadır. Yani Aydınlanma’nın, pozitivizmin, feminizmin temel felsefi varsayımlarına dayanarak İslam’ın kadını aşağıladığı öne sürülmektedir.

İslam bütüncül bir hayat görüşüne sahiptir ve onu ifade eden en önemli anahtar kelime tevhididir. Tevhid ise, çoklukta birlik ya da her şeyin “bir”e bağlan-

ması, “bir”de birleşmesidir. İnsan ve onun çevresini kuşatan kesret, Allah ile anlam bulmakta ve O’na bağlanmaktadır. Tabiatdaki her şeyin, insanın, kadın ve erkeğin bu kesret âleminde tuttuğu bir yer, gördüğü bir fonksiyon ve anlamı vardır. Asıl olan bu çeşitliliği ve renkliliği bir arada tutarak bütünlüğe katkı yapmalarını sağlamak, işgal ettikleri yer ve anlamlarını bozmamaktır. Hele bunları homojenleştirmeye çalışmak, en başta dengeyi bozmak demektir. Batı dünyasının bugün için en büyük handikapı; çeşitliliği, farklılığı birbirine banezmeye çalışmasıdır. Aslında feminizmin kendi çizgisinin sonunda insanlığa önerdiği şey budur; kadını erkeğe benzetmek. Yoksa kadını erkeklerle yarıştırmak, erkeği çocuk doğurmaya zemin hazırlayacak tıbbi gelişmelere destek vermek nasıl izah edilecektir? Bu bakımdan İslami bakış açısından “erkek” ve “kadın” bir bütünün birbirini tamamlayan iki parçasıdır. Bu cümlede özellikle “birbirini tamamlayan” ifadesine dikkat çekmek istiyorum. Bu, kadın ve erkeği anatagonizmik bir ilişki içine yerleştirmemeye özenle dikkat etmektedir. Bu durumda İslam’a göre, kadın, insan ortak paydası altında bir konuma sahiptir.

Kur’an-ı Kerim farklı âyetlerde kadın erkek ve onların “insan”lık içerisindeki konumlarına dikkat çeker: “İnsan, kendisinin başboş bırakılacağını mı sanır? O, (dölyatağına) akıtılan meninin içinde bir nutfeye (sperm) değil miydi? Sonra bu, alaka (aşılınmış yumurta) olmuş, derken Allah onu (insan biçiminde) yaratıp şekillendirmişti. Ondan da iki eşi, yani erkek ve dişi var etmişti.”¹⁶ Cinsiyet farklılığından etnisite ve diğer birçok farklılığa kadar çeşitlilik ve farklılık insanlar arasında kendinden menkul bir hiyerarşik üstünlüğü gerektirmez, hatta bu bir bütünleşme, tanışma (tearuf) sebebidir. Hiyerarşiyi oluşturan kriter ise takvadır: “Ey insanlar! Doğrusu biz sizi bir erkekle bir dişiden yarattık. Ve birbirinizle tanışmanız için sizi kavimlere ve kabilelere ayırdık. Muhakkak ki Allah yanında en değerli olanınız, O’ndan en çok korkanınızdır (Takva).¹⁷ Şüphesiz Allah bilendir, her şeyden haberdardır.”¹⁸

Din ve Kadının Otonomluğu:

Bir teori ortaya atmak ya da epistemoloji üretmek mesele değildir. Mesele; ortaya konulan iddiaların sosyal hayatta test edilmesi ve “insan” gerçekliğiyle tekabül yet taşımasıdır. Artık bugün çok net bir şekilde anlaşılmaktadır ki feminist iddialar ve tezler,

kadını ve aslında insanı fitratının tersine zorlayarak konumlandırmaya çalışmaktadır. Doğrusu “kadın özgürlüğü” kavramı da kapitalizmin her yeni aşamasında kadın ve daha da ileri giderek insan sömürsünün manivelası, örtüsü haline gelmiştir.

Türkiye’deki feminist çevreler, asgari bir ilahiyat bilgisine bile sahip olmadan sembolik anlatımlar, basit ayrıştırmalar ve kategoriler üzerinden kendilerini konumlandırmaya çalışmaktadırlar. Bu konumlandırmada, “feminizm”, “kadın”, “özgürlük” bir yanda, “İslam”, “kadın” ve “tutsaklık” diğer yanda yer almaktadır. Kalıp yargıdan en önemli örnek ise; “İslam kadını kafes arkasına kapatarak örtmüştür.” Ancak diğer yandan modern dünyada kadının erkeğin zevk aracı haline getirildiği, sadece cinselliğinin öne çıkarılarak aşağılandığı bir durumda hangi özgürlükten nasıl bahsedeceğiz? Doğrusu genelevdeki kadınların durumlarını, “vergisini ödeyen emekçi” şeklinde tanımlamak kadını aşağılamak değilse nedir? Bunun karşısında önerilen yegane çözüm ise, erkek ile kadını eşitlemek adına kadınlar için genelev açmak mı olmalıdır? Geldiğimiz noktada kadın erkek ilişkileri iyi bir düzeyde değildir. Homoseksüellik ya da lesbienliği cinsel tercih meselesi olarak yorumlayanlar, bunu hangi ahlak üzerinde inşa etmektedirler? Gözden kaçırılan bir nokta var ki; tarih tekerrür ediyor.

Kadın özgürlüğü tartışmalarının ve feminizmin en büyük sorunu “din”e dair görünmektedir. Son kerte-de feminizm, kadınları dinle bir hesaplasmaya çağır-maktadır. Nitekim Berktaş’ın şu ifadeleri bunu net bir şekilde anlatmaktadır: “Özgürleşme ve kendini gerçekleştirme çabası içindeki bütün kadınların ve erkeklerin, bir ideoloji olarak tek tanrılı dinlerin insan yaşamını sınırlandırma, insanı kendisine yabancılaştırma ve verili düzeni koruma işlevleri üzerinde düşünme; bu dinlerin dayattıkları toplumsal cinsiyet kalıplarına ve eşitsiz cinsiyet ilişkilerini sorgulama; kısacası din olgusuyla bir hesaplama gereksinmesiyle yüz yüze olduklarını düşünüyorum.”¹⁹ Bu ifadeler, gerçekliğin ters yüz edilmesinden başka bir şey değildir. Nitekim “ideoloji olarak tek tanrılı dinler”, “dinlerin insanı yabancılaştırması” gibi ifadeler bir kere İslam ile ne ölçüde test edilmiştir? İslam bir ideoloji olmadığı gibi, iddia edilen aksine insanın yabancılaşmasını önlemektedir. Bunu da insan ve çevresine verdiği anlamla yapmaktadır. Berktaş, aslında dinin bütüncül kucaklayıcılığını ve anlam ver-

me özelliğini sorunsallaştırmaktadır: “Oysa, yalnızca kutsal olanı değil, insan yaşamının tümünü kucaklayan din, gerçekliğin mutlak anlamını tanımladığını iddia etmekle kalmaz, aynı zamanda bu gerçeklikle uyum içinde olabilmeleri için insanların (bu dünyada) nasıl yaşamaları gerektiğini de söyler. Böylece “anlamlandırma” ile ahlaki bir kesinlik olarak “düzen verme” arasında bir gerilim ortaya çıkar.”²⁰

Kadın özgürlüğü tartışmalarının ve feminizmin en büyük sorunu “din”e dair görünmektedir. Son kerte-de feminizm, kadınları dinle bir hesaplasmaya çağır-maktadır.

Bir kere kadın kavramını erkekten bağımsız ya da erkeği kadından bağımsız ele almanın, eleştirdiğimiz zihni malullüğü bir kere daha tekrarlayacağını burada belirtmeliyiz. Erkek ve kadın, “erkek” ve “kadın”lığa ve ayrıca kendi şahsiyetlerine bu özellikleri ile bakarlar ve bu bakış ile düşünce ve kültür dünyamız büyük bir zenginlik kazanır. Fakat bu bakış, asla “insan”lığı parçalayan, kadın ve erkeği otonomluğa sevkeden, her birisi için farklı teolojiler üreten bir düzeye ulaşmaz, kesretteki vahdeti boz-maz, bozmamalıdır.

Burada önemle üzerinde durulması gereken soru şudur: Feminist teoloji insan gerçeğinin ne kadarını kapsayabilmektedir? Yani sadece “kadın”la sınırlanmış bir alanın dışında kalan ve insan hayatını kuşatan diğer boyutlarla ve onların anlamlarıyla ilgili önerisi nedir? Aslına bakılırsa hiçbir önerisi olamaz. Çünkü böyle parçalanmış bir anlayışta, insanın etnisite, tabiat, ekonomi, siyaset vb. ilgili alanlarda da sadece orayı kuşatan ve onunla sınırlı yeni parçacı önerilere ihtiyaç olacak ve onları üretecektir. Bu ise tam anlamıyla insanın, toplumun, kimliğin ve kişiliğin parçalanması demektir. Aslına bakılırsa, insan ve toplumun ölümünü konuşuran fenomen tam da budur.

Feminizm, tarihsel uygulamalarda kadına yönelik yapılan haksızlıkları dile getirirken haklı olduğu boyutları vardır. Feministler, erkeğin hâlâ kadınlara ne yapacaklarını, nasıl yaşayacaklarını, ne hissedecek-

lerini söylemelerine itiraz ederken²¹ haklıdırlar. Ancak onlar, aileyi kadına baskı ile özdeşleştirirken²² ya da çocuk doğurmaya karşı çıkarken insan ve kadın fitratına karşı savaş açtıklarını da gözden kaçırmamalıdır. Ortega Y. Gasset, kadının beden odaklı, zayıf (fiziken), naif şeklinde tanımlanmasını bir anlamda fitrat özelliklerine bağlarken, bunun özgürlüğün önünde bir engel olmadığını söylemektedir.²³ Aslına bakılırsa, feminist bakış açısının gözden kaçırıldığı bir şey vardır ki kadının kendine has özellikleri erkek merkeze alınarak değerlendirilmektedir. Feministler kadınların çocuk, aile, biyolojik özellikleri ile aşağılandıkları sonucunu, erkek özelliklerine bakarak elde etmektedirler. Bunun karşısındaki önerileri ise, cinsiyetsiz bir varlık; daha doğrusu ucubedir.

İslam dünyası da feminizm tartışmalarından ziyadesiyle etkilenmiştir. Her şeyden önce tarihsel ve gündelik pratik uygulamalarda kadınlara yönelik bazı haksızlıkların yapıldığını söyleyebiliriz. Ama bunun feminizmin iddia ettiği gibi dünya erkeklerinin organize olmuş bir zulmü olduğunu söylemek fazlasıyla ütopyacı görünmektedir. Hele din ve erkeğin elele vererek kadınlara karşı organize olduklarını iddia etmek, bir kurgudan öte anlam taşımaz. Ruşen Çakır, İslamcı kadınların yenilgisini “kadın”lık kategorisi-nc yeterince vurgu yapmamalarına bağlamakta ve

Feministler kadınların çocuk, aile, biyolojik özellikleri ile aşağılandıkları sonucunu, erkek özelliklerine bakarak elde etmektedirler. Bunun karşısındaki önerileri ise, cinsiyetsiz bir varlık; daha doğrusu ucubedir.

İslamcı kadınların din ve erkek gibi iki iktidar arasında kaldığını öne sürmektedir. Ona göre, İslamcı kadınlar mücadele ederlerken, kendilerini ezen İslamcı erkeklere ses çıkarmadılar. İslamcı kadınların yenilgilerinin sebebi, İslamcılıklarını kadınlıklarının önüne geçirmeleridir.²⁴ Hiç şüphesiz Türkiye söz konusu olduğunda, toplumun gelişmesi ve kendine özgü koşulları içinde özelde kadın ve erkeğin algılanışı, konumlandırılmasında bir değişim yaşanmaktadır. Ancak Çakır'ın beklentisi, İslamcı kadınların “kadın”lıklarını öne çıkarmasıdır. Belirtilmelidir ki İslam, cinsiyet gerçeğini ve bunun ortaya koyduğu

farklılıkları kabul etmekte; çeşitlilik olarak görmekte, ancak bunun cinsiyetçiliğe varmasına da izin vermemektedir. Tıpkı gelenek gerçeğini kabul etmekle birlikte gelenekçiliği reddetmesi gibi. Takva, cinsiyet gerçeğinin reddedilmesini gerektirmez, kadın veya erkek herkes takva yolunda kendisi olarak yürüyebilir, ancak “kadın”lık ya da “erkek”lik takvanın önüne geçmez.

Çakır bağlamında dile getirmeye çalıştığımız husus, Göle'nin şu ifadeleri için de geçerlidir: “Kadın sorunu ya ikinci konumdur ya da İslamcılığın iktidarı ele geçirme stratejileri dahilinde sadece araçsal bir öneme sahiptir. Bu tür yaklaşımlarda kadın sorunu ya İslamcılığın bir yan ürünü olarak görülür veya en fazla, insan hakları konumuna indirgenir.”²⁵ Bir ke-re ifadeler, Tanrı ve Onun temsilcisi olan (!) İslamcı erkeğin elele vererek kadını kendi iktidar ve stratejileri için araçsallaştırdıkları gibi bir kurguyu önermektedir. Bu, Batı'da Tanrı'nın yeryüzünde erkek tarafından temsil edildiği gibi bir varsayımdan beslenmektedir. İslam'ın birtakım ilke ve prensipler önerdiği doğrudur; ancak bunun bir cinsiyet, etnisite vb.ni madur etme üzerine kurulduğu iddiası yanlıştır. İşin özü; İslam düşüncesi külli ilkelerini belli tikelikler içerisinde yerelleştirmez. Fakat Göle'nin temelde dine dair yüklemelerinin Hıristiyanlıktan ödünç alındığını söyleyebiliriz. Nihayetinde Göle de çözümü dinden özgürleşmede görmektedir.²⁶

Feminizm tartışmalarının İslam dünyasındaki entelektüel kadınları etkileme düzeyleri farklıdır. Bazı yaklaşımlar kadına yönelik haksızlıkları giderme ve feminizmin mümkün katkılarını tartışma düzeyindeyken, bazıları da reform ve yeniden kimliklendirme boyutuna varabilmektedir. Tohidî'ye göre, “Müslüman feminist yaklaşım, kadınları, daha kadın dostu ve toplumsal cinsiyet, eşitlikçi bir din olmak üzere İslam'ı yeniden tanımlama, yeniden yorumlama ve reforme etme konusunda kendilerini muktedir kılabacak araçlarla (örneğin feminist teoriler ve metodun yanı sıra Arapça, Kur'an ve fıkıh bilgisini) donatma yolundaki acil ihtiyacı vurgulayacaktır... Kı-sacası Müslüman feminizmini ya da “İslamî feminizm”i öteki üzerine bir taraftan eski (geleneksellik, ataerkillik) diğer taraftan yeni (modern ve postmodern) gerçekliklerle müzakere ve onlara karşı mücadelelerinde belli bir Müslüman kadınlar tabakasının iman temelli bir cevabı olarak görmekteyim.”²⁷ Aslında “Müslüman feminizmi” ifadesi, pratikte sosyo-

lojik bir realiteye işaret etmekle birlikte, Tohidi'nin bazı ifadelerini özellikle tartışmak gerekmektedir. Tohidi'nin yaklaşımları arasında tutarsızlık mevcuttur. Öncelikle satırlardan feminist tecrübeden yararlanma gibi bir yolu önerdiği anlaşılmaktadır. Bu, bir yere kadar tolere edilebilir. Ancak söz gelimi; "İslam'ı yeniden tanımlama" ve "reform etme"nin epistemolojik bir dönüşümü içerip içermediğinin daha net anlatılması gerekmektedir.

Amine Vedud Muhsin'in yaklaşımı ise, feminist teolojiye daha yakın durmaktadır. O, "Kur'an'ın hiçbir yerinde çocuk doğurmanın bir kadının belli başlı görevi olduğuna işaret eden bir ifade yer almamaktadır. Anneliğin kadının yegane görevi olduğu konusunda da hiçbir işaret yoktur"²⁸ derken, Allah'ın kadını çocuk doğurma istidadı ile yarattığı gerçeğini tamamen atlamaktadır. Bu bir mantık aldatmacasına benzemektedir. Nitekim Kur'an-ı Kerim, tabiatla olup biten birçok şeyi yazmaz. Ancak kadının biyolojik örgenliği de Allah'ın âyetlerindedir. Vedud daha da ileride, kadınla ilgili tarihsiciliği de Kur'an'a atıfla vurgulamaktadır. O şöyle demektedir: "Kur'an'ın kadın konusuna yaklaşımıyla ilgili olarak benim ortaya koyduğum en önemli husus; vahyin indirildiği zaman ve mekanda kadınla ilgili var olan katkısı olduğudur. Kur'an'ın hitap ettiği meseleler, o ortama özgüydü. Bu özel durumlar, Kur'an'ın tüm hedefi değildi."²⁹ Vedud'un bu ifadeleri, özeld kadınla ilgili meselelerde yerel bir kültürün Kur'an metnini şekillendirdiği iddiasını imlemektedir. Doğrusu bu konu detaylıca tartışılmalıdır. Ancak "Kur'an'ın hedefi değildi." ibaresi, Allah'ın muradının ne olduğuna yönelik bir iddiayı içinde taşımaktadır ve kabul edilebilir değildir. Diğer yandan Allah'ın kadına yönelik projesinin tamamlanmamış olduğunu önerir ki bu durum İslam kelamı açısından sorunsallaştırılabilir. Aslında örnekte de görüldüğü üzere, erkek egemen bakış açısının tarih yazımından felsefeye kadar hakim olduğu iddiası, tefsir, İslam hukuku vb. gibi tüm diğer yazınların da kadın bakış açısından yeniden ele alınması önerilerini de gündeme getirmiştir. Doğrusu kadın bir müfessirin tefsir yazması, literatüre herhangi bir tefsirin girmesi yani herhangi bir tefsir yazılmasından öte bir anlam taşımaz. Hele bunun İslam düşüncesini kadın bakış açısından yeniden inşa etmek gibi cinsiyetçi ve feminist bir yaklaşım tarzıyla asla ilintisi kurulmamalıdır. Çünkü bu, parçalayıcı bir bakış açıdır.

Sonuç Yerine:

Tüm düşüncelerin ve sosyal pratiklerin temelinde bir felsefe ya da perspektif yatmaktadır. Bunu anlamadan o detayları tartışmak ağaçlara bakarken ormanı gözden kaçırmak olacaktır. Bugün feminizmin ortaya çıkmasının temel sebebinin de Batı düşüncesinin bakışındaki maluliyet olduğunu düşünüyorum. Bilinen tarihiyle Batı düşüncesi pagan kültürden Ortaçağ ruhbanlığına ve oradan tekrar modern kültüre dönerek bir uçtan diğerine savrulmakta; bir aşırılığa

Amine Vedud Muhsin'in "Kur'an'ın hiçbir yerinde çocuk doğurmanın bir kadının belli başlı görevi olduğuna işaret eden bir ifade yer almamaktadır. Anneliğin kadının yegane görevi olduğu konusunda da hiçbir işaret yoktur" derken, Allah'ın kadını çocuk doğurma istidadı ile yarattığı gerçeğini tamamen atlamaktadır.

bir başka aşırılıkla karşılık vermektedir. Feminizm, kadına yönelik zulme aşırılıkla verilmiş bir cevaptır. Ancak feminizm tartışmalarının, kendi düşünsel ve pratikler dünyamızı kendi referans sistemi içerisinde inşa etmesinde çok önemli katkıların olacağını düşünmekteyim. Bu, hiçbir biçimde İslam'ı feminizmle reforme etmek gibi bir içerik taşımamaktadır. Çünkü feminizm parçalayıcı/parçalı bir kimlik inşa ederek fitratı tersine zorlamaya çalışmaktadır. Makalemizin temel sorunu olan "Kadın otonom bir varlık mı?" ile kastımız, kadını ait olduğu konumunun dışına yerleştirmek bakımından nerede durulduğu idi. Kadını tanımlarken onu İslam'ın yaptığı gibi insanın, erkekle birlikte diğer yarısı olarak mı tanımlıyoruz? Yoksa daha önceki zulme tepki olarak kadını erkek kategorisinden hatta bazen "insan" dan bağımsız farklı bir tür ya da otonom varlık olarak mı tanımlıyoruz? Şunu ifade edelim ki modern zamanlarda dünyanın kutsalla bağlarının yanlış kurulması, her bir yerellik ya da tikelliğin otonomlaşmasının yolunu açmıştır. Bu ise, nihai anlamda insanın kimlik ve kişiliğinin parçalanması anlamına gelmektedir. İnsanın, oluşumunda hiçbir dahlinin olmadığı tikellikleri savunuyor oluşu, mevcudu koruma ve metafizikleştirmekten başka bir anlam taşımaz. Kadını

otonomlaştırmak, onu “insan” ve “erkek”ten kopardığı gibi, son derece ruhbancı bir anlayış inşa edecektir. Feminizmin radikallüğünden sonra şimdi sıra onda mı?■

dipnotlar

- ¹ Andree Michel, *Feminizm*, Çev. Şirin Tekeli, İst., İletişim Yay., 1993, s. 25.
- ² Bkz. Şinasi Gündüz, *Pavlus: Hıristiyanlığın Mimarı*, 2. Baskı, Ank., Ankara Okulu Yay., 2004.
- ³ Friedrich Nietzsche, *Deccal Sahte İsa*, Çev. Yusuf Kaplan, İst., Külliyyat Yay., 2008, s. 50.
- ⁴ 33/Ahzab, 72.
- ⁵ Bkz. Elmalı M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, Sad. Kurul, c. 2, İst., Azim Yay., t.y., s. 598.
- ⁶ Barbara Newman, *Sister of Wisdom-St. Hildegard's Theology of Feminine*, Los Angeles, University of California Press, 1989, s. 91.
- ⁷ Bkz. Lavinia Byrne, *Women Before God*, London, S.P.C.K., 1988, s. 5-6.
- ⁸ Simone De Beauvoir, *The Second Sex*, Çev. H. M. Parsley, 6th Edition, Great Britain, Penguin Books, 1977, s. 728.
- ⁹ Simone De Beauvoir, “Women as Other”, *Social Theory*, Ed. Charles Lemert, Oxford, Oxford University Press, 1999, s. 327-328.
- ¹⁰ Susan Hekman, “Truth and Method: Feminist Standpoint Theory Revisited”, *Provoking Feminisms*, Ed. Carolyn Allen-Judith A. Howard, Chicago, The University of Chicago Press, 2000, ss. 11-24.
- ¹¹ Belinda Giannessi, “Voiceless Woman-Observe, But From the Centre”, *European Journal of Women's Studies*, Vol: 11/4, London, Sage Publications, 2004, s. 447.
- ¹² Rita Felski, “The Doxa of Difference”, *Provoking Feminisms*, s. 73.
- ¹³ Defne Suman, “Feminizm, İslam ve Kamusal Alan”, *İslam'ın Yeni Kamusal Yüzleri*, İst., Metis Yay., 2000, s. 80.
- ¹⁴ Martin Albrow, *Sociology: The Basics*, London, Routledge, 1999, s. 11.
- ¹⁵ Zekiye Demir, *Modern ve Postmodern Feminizm*, İst., İz Yay., 1997, s. 122.
- ¹⁶ 75/Kıyame, 36-39.
- ¹⁷ Kur'an-ı Kerim'in genel felsefesi; insanın edimlerini, eylemlerini önemseme üzerine dayanmaktadır. İnsanın kendisinin dahil olmadığı bir takım özelliklerinin yüceltilerek, metafizikleştirilerek bir hiyerarşiye konu olmasına en başta Kur'an itiraz etmektedir. Etnisite gibi cinsiyetler arası fark da böyledir. Dolayısıyla “erkek”lik ya da “kadın”lık daha baştan kendinden menkul bir üstünlük ölçütü olarak görülmez. Ancak erkek ve kadın, toplum içindeki hak ve yükümlülükleri çerçevesinde bir fonksiyon görürler ve bu

bağlamda farklılaşırlar. Aslında takvanın, “Allah'tan korkmak” şeklindeki Türkçe karşılığı pasif bir zihni sürece işaret etmez. Bu insanın kadın ve erkeği- kendisi kalarak edimlerine, özne olmaya, tarihe girmeye bir vurgu anlamı taşır.

¹⁸ 49/Hucurat, 13).

¹⁹ Fatmagül Berktaş, *Tek Tanrılı Dinler Karşısında Kadın*, 2. baskı, İst., Metis Yay., 2000, s. 12-13.

²⁰ Fatmagül Berktaş, age., s. 19.

²¹ Elaine Storkey, “The Feminist Case Against God”, *Men, Women and God*, Ed. Kathy Keay, Great Britain, Marshall Morgan and Scott, 1987, s. 18.

²² Ellen Dubois, “The Radicalism of the Woman Suffrage Movement: Notes Toward the Construction of Nineteenth-Century Feminism”, *Feminism and Equality*, Ed. Anne Phillips, New York, New York University Press, 1987, s. 127.

²³ Ortega Y. Gasset, *İnsan ve Herkes*, Çev. Neyire Gül Işık, İst., Metis Yay., 1995, s. 137.

²⁴ Ruşen Çakır, *Direniş ve İtaat-İki İktidar Arasında İslamcı Kadın*, İst., Metis Yay., 2000, s. 139.

²⁵ Nilüfer Göle, “Modernist Kamusal Alan ve İslami Ahlak”, *İslam'ın Yeni Kamusal Yüzleri*, s. 21.

²⁶ Nilüfer Göle, agm., s. 26.

²⁷ Nayerih Tohid, “İslami Feminizm: Tehlikeler ve Ümit Vadeden Umutlar”, Çev. İhsan Toker, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, c. XLV, Ankara, 2005, s. 2.

²⁸ Amine Vedud Muhsin, *Kur'an ve Kadın*, Çev. Nazife Şişman, İst., İz Yay., 1997, s. 112.

²⁹ Amine Vedud Muhsin, age., s. 1